

UJAWNienie PRZEZ DZIECKO WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO PRACOWNIKOWI OŚWIATY

Scenariusz szkolenia dla pracowników oświaty

seria Profilaktyka

Katarzyna Fenik-Gaberle, Renata Kałucka

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

UJAWNIENIE PRZEZ DZIECKO WYKORZYSTYWANIA SEKSUALNEGO PRACOWNIKOWI OŚWIATY

Scenariusz szkolenia dla pracowników oświaty

Katarzyna Fenik-Gaberle, Renata Kałucka

seria Profilaktyka

Warszawa 2018

Redakcja merytoryczna
Maria Talar

Redakcja językowa i korekta
Katarzyna Majewska

Projekt graficzny serii „Profilaktyka”
Aneta Witecka

Projekt okładki, redakcja techniczna i skład
Barbara Jechalska

Na okładce wykorzystano zdjęcie: © altanaka/Adobe Stock
grafika: © Brooman/Fotolia.com, © Fiedels/Fotolia.com

ISBN 978-83-66047-12-9
ISBN 978-83-65450-70-8 (seria „Profilaktyka”)

Warszawa 2018
Wydanie I

Publikacja jest rozpowszechniana na zasadach licencji
Creative Commons 4.0 Polska (CC BY-NC)
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.pl>).

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
www.ore.edu.pl
tel. 22 345 37 00

Spis treści

Wstęp	5
Wprowadzenie	7
Slajd 1	9
Scenariusz szkolenia dla pracowników oświaty <i>Ujawnienie przez dziecko wykorzystywania seksualnego pracownikowi oświaty</i>	
Slajd 2	9
Wykorzystywanie seksualne – definicja	
Slajd 3	10
Objawy wykorzystywania seksualnego	
Slajd 4	11
Etapy relacji dziecka ze sprawcą	
Slajd 5	11
Sytuacja psychologiczna dziecka wykorzystywanego seksualnie	
Slajd 6	12
Sytuacja psychologiczna dziecka wykorzystywanego seksualnie – uwikłanie	
Slajd 7	14
Sprawca	
Slajd 8	15
Rodzic niekrzywdzący	
Slajd 9	16
Kiedy dochodzi do ujawnienia?	
Slajd 10.....	17
Ujawnienie jako proces	
Slajd 11	18
Jak rozmawiać z dzieckiem o wykorzystywaniu seksualnym?	
Slajd 12.....	21
Jak rozmawiać z dzieckiem o wykorzystywaniu seksualnym? Przebieg rozmowy	
Slajd 13.....	22
Jak rozmawiać z dzieckiem o wykorzystywaniu seksualnym? Swoboda wyrażania myśli i odczuć	

Slajd 14.....	23
Jak rozmawiać z dzieckiem o wykorzystywaniu seksualnym?	
Postawa profesjonalisty	
Slajd 15.....	26
Ocena ujawnionych treści. Zebranie informacji	
Slajd 16.....	28
Ocena ujawnionych treści. Zapewnienie dziecku ochrony	
Slajd 17.....	28
Ocena ujawnionych treści. Zgłoszenie wykorzystywania seksualnego odpowiednim organom	
Slajd 18.....	29
Elementy rozmowy z opiekunem niekrzywdzącym	
Slajd 19.....	30
Edukacja opiekuna niekrzywdzącego podczas rozmowy	
Slajd 20.....	31
Polityka wewnętrzna instytucji oświatowej dotycząca reagowania na podejrzenie wykorzystywania seksualnego dzieci. Dzieło wszystkich pracowników	
Slajd 21.....	31
Polityka wewnętrzna instytucji oświatowej w zakresie reagowania na podejrzenie wykorzystywania seksualnego dzieci. Wiedza i umiejętności pracowników	

Wstęp

Niniejsze opracowanie dotyczy ujawnienia przez dziecko doświadczenia wykorzystywania seksualnego pracownikowi oświaty i zawiera zbiór podstawowych informacji na temat tej sytuacji – trudnej zarówno dla ujawniającego, jak i powiernika. Zdając sobie sprawę ze znaczenia problemu przemocy seksualnej wobec dzieci oraz oporu, jaki budzi w pracownikach oświaty konieczność zajmowania się tą kwestią, zalecamy realizatorom szkolenia zapoznanie się ze scenariuszem oraz przekazanie uczestnikom zajęć zawartych w nim treści.

Uważamy, że trzeba edukować kadry instytucji oświatowych w zakresie reagowania na sytuację ujawnienia przez dzieci wykorzystywania seksualnego. Nawet jeśli podczas szkolenia odbiorcy nie uzyskają odpowiedzi na każde pytanie, namawiamy do poruszenia tego tematu. Mamy nadzieję, że rozmowa w gronie profesjonalistów będzie okazją do omówienia zarówno ich trudności, jak i potrzeb dzieci doświadczających wykorzystywania – jakże często bowiem ujawniają one dorosłym swoje problemy i nie uzyskują pomocy! Obie te perspektywy są równie istotne i należy je uwzględnić podczas zajęć szkoleniowych.

Trudności pracowników instytucji oświatowych przyczyniają się często do braku reakcji z ich strony na sygnalizowany problem – takie spostrzeżenie wynika z naszych doświadczeń jako konsultantek i superwizerek poddających ocenie pracę profesjonalistów.

Proponujemy zrealizowanie podczas spotkania szkoleniowego następujących celów:

1. Wprowadzenie do tematu wykorzystywania seksualnego dzieci z uwagi na znikome doświadczenie szkoleniowe profesjonalistów (wielu z nich twierdzi, że nie wie, w jaki sposób dziecko może ujawnić swój problem);
2. Rozmowa o istocie wykorzystywania seksualnego, jego konsekwencjach dla funkcjonowania dziecka i powodowanych przez nie zaburzeniach rozwojowych;
3. Omówienie psychologicznej sytuacji dziecka wykorzystywanego seksualnie – wyjaśnienie, jak można rozumieć treść dziecięcego przekazu;
4. Przedstawienie typowych mechanizmów psychologicznych stosowanych przez sprawców wykorzystywania seksualnego;

5. Omówienie sytuacji, w jakiej znajduje się opiekun niekrzywdzący, oraz przekazanie wskazówek, jak z nim rozmawiać, by działał w celu zaprzestania wykorzystywania dziecka i wspierał je w trudnej sytuacji;
6. Przedstawienie zasad weryfikacji ujawnionych treści – wskazanie dużego znaczenia pracy zespołowej;
7. Zachęcenie do stworzenia w instytucji oświatowej własnej wewnętrznej polityki, mającej na celu wypracowanie schematu postępowania w przypadku ujawnienia wykorzystywania seksualnego dziecka oraz do określenia potrzeb edukacyjnych zespołu w tym zakresie;
8. Zaprezentowanie **aktualnych przepisów prawnych** dotyczących interwencji w sytuacji podejrzenia wykorzystywania seksualnego dzieci oraz zapoznanie z nimi całego zespołu pedagogicznego;
9. Przedstawienie sprawdzonych i aktualnych danych kontaktowych lokalnych i ogólnopolskich instytucji oraz specjalistów przeciwdziałających wykorzystywaniu seksualnemu dzieci i udzielających im pomocy;
10. Przekazanie informacji na temat warunków współpracy placówki oświatowej m.in. z zespołem interdyscyplinarnym, policją, prokuraturą, sądem rodzinnym, organizacjami pozarządowymi.

Katarzyna Fenik-Gaberle, Renata Kałucka

Wprowadzenie

Wykorzystywanie seksualne dzieci jest poważnym problemem społecznym zarówno w Polsce, jak i na świecie, bowiem nieustannie ujawniane są kolejne przypadki tego zjawiska. Wbrew powszechnym opiniom nie dotyczy ono tylko tzw. środowisk patologicznych. Profesor Zbigniew Lew-Starowicz i współautorzy pracy *Charakterystyka sprawców przemocy seksualnej wobec dzieci* („Przegląd Seksuologiczny”, nr 24, październik/grudzień 2010) wskazują, że 81% sprawców przemocy seksualnej wychowywanych było przez oboje rodziców, czyli w pełnej rodzinie. Problem wykorzystywania seksualnego może wystąpić w każdej grupie społecznej, niezależnie od poziomu wykształcenia, zamożności, a także świadomości, że w polskim prawie zachowania tego rodzaju są objęte systemem kar. W związku z tym każdy profesjonalista mający kontakt zawodowy z dziećmi może znaleźć się w „sytuacji ujawnienia”, czyli takiej, w której dziecko mówi mu o swoim doświadczeniu związanym z doznawaniem wykorzystywania seksualnego.

Niniejsze opracowanie porusza problematykę ujawnienia doświadczenia wykorzystywania seksualnego osobie dorosłej będącej pracownikiem szkoły albo placówki oświatowej. Część dzieci zwierza się ze swoich przeżyć rodzicom albo jednemu z nich. Jednak czasami z różnych powodów nie chce lub nie może powiedzieć o tym w domu i wtedy szuka powiernika spoza kręgu rodzinnego. W grupie osób, do których zwracają się dzieci, mogą znaleźć się nauczyciele, pedagodzy, wychowawcy, opiekunowie, a także pracownicy personelu pomocniczego. Zdarza się też, że dziecko najpierw ujawnia wykorzystywanie seksualne jednemu z rodziców, ale na skutek jego niewłaściwej reakcji albo jej braku nadal ma potrzebę ujawnienia. Szuka wtedy zaufanej osoby, mając nadzieję, że podejmie ona konkretne działania i pomoże mu poradzić sobie w sytuacji, w jakiej się znalazło.

Do ujawnienia wykorzystywania seksualnego dochodzi stosunkowo rzadko. Oznacza to, że kiedy już się zdarzy, najprawdopodobniej przysporzy profesjonalście trudności, z którymi zetknie się on być może pierwszy raz w życiu. Z drugiej strony, jak wskazują doniesienia naukowe, dzieci doznające różnych form wykorzystywania seksualnego stanowią dość dużą grupę na tle wszystkich. W latach 2009–2010 Fundacja Dzieci Niczyje przeprowadziła badanie ankietowe zatytułowane *Wiktymizacja dzieci i młodzieży*.

Grupę respondentów z całego kraju złożoną z 1000 nastolatków w wieku 15–18 lat pytano m.in. o „doświadczenia dotykania seksualnego, współżycie seksualne do 15 r. ż. z osobą dorosłą”. Spośród badanych 11% dziewcząt i 6% chłopców odpowiedziało, że ma tego rodzaju doświadczenia. Należy więc wnioskować, że stosunkowo dużo dzieci i młodzieży doznaje wykorzystywania seksualnego, jednakże dość mała grupa decyduje się ujawnić swój problem.

Treści szkoleniowe – poradnik trenera

Slajd 1

Scenariusz szkolenia dla pracowników oświaty

Ujawnienie przez dziecko wykorzystywania seksualnego pracownikowi oświaty

Slajd 2

Wykorzystywanie seksualne – definicja

Wykorzystywanie seksualne jest jedną z czterech form przemocy stosowanej wobec dzieci. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) definiuje je jako: „włączanie dziecka w aktywność seksualną, której nie jest ono w stanie w pełni zrozumieć i udzielić na nią świadomej zgody i/lub na którą nie jest dojrzałe rozwojowo i nie może zgodzić się w ważny prawnie sposób i/lub która jest niezgodna z normami prawnymi lub obyczajowymi danego społeczeństwa. Z wykorzystywaniem seksualnym mamy do czynienia, gdy taka aktywność wystąpi pomiędzy dzieckiem a dorosłym lub dzieckiem a innym dzieckiem, jeśli te osoby ze względu na wiek bądź stopień rozwoju pozostają w relacji opieki, zależności, władzy. Celem takiej aktywności jest zaspokojenie potrzeb innej osoby”.

Aktywność polegająca na wykorzystywaniu seksualnym może dotyczyć:

- ♦ namawiania lub zmuszania dziecka do angażowania się w prawnie zabronione czynności seksualne;
- ♦ wykorzystywania dziecka do prostytucji lub innych prawnie zakazanych praktyk o charakterze seksualnym;
- ♦ wykorzystywania dziecka do produkcji materiałów lub przedstawień o charakterze pornograficznym.

Sytuacja, w której osobą wykorzystującą seksualnie dziecko jest inne dziecko, nie stanowi przedmiotu niniejszego opracowania i zasługuje na osobne omówienie. Z praktyki zawodowej profesjonalistów wynika, że tego typu doświadczenie okazuje się niezwykle trudne zarówno dla dziecka, jak i całej jego rodziny. Pracownicy oświaty zgłaszają częstokroć brak wiedzy na temat zasad przeprowadzania interwencji koniecznej w takich przypadkach.

Zgodnie z przepisami amerykańskiej ustawy o przeciwdziałaniu maltretowaniu i leczeniu dzieci (*Child Abuse Prevention and Treatment Act – CAPTA*) wykorzystywanie seksualne dziecka to niewłaściwe zachowanie seksualne z jego udziałem, takie jak: dotykanie genitaliów dziecka i doprowadzanie do dotykania przez nie genitaliów innej osoby, stosunek seksualny, kazirodztwo, gwałt, sodomia, ekshibicjonizm i komercyjna eksploatacja dziecka. Zachowania takie uznawane są za wykorzystywanie seksualne dziecka wtedy, gdy sprawcą jest osoba odpowiedzialna za opiekę nad nim bądź z nim spokrewniona.

Slajd 3

Objawy wykorzystywania seksualnego

Jedynymi pewnymi wskaźnikami świadczącymi, że dziecko było wykorzystywane seksualnie są: ciąża, obecność nasienia w pochwie lub w odbycie i choroby weneryczne. Fakty te jest w stanie potwierdzić personel ochrony zdrowia. Pracownicy oświaty, przebywając na co dzień z dzieckiem i uważnie je obserwując, potrafią jednak dostrzec pewne oznaki informujące o tym, że być może doświadczyło ono czegoś złego.

Sygnałami mogą być następujące zachowania dziecka:

- ♦ unika kogoś z członków rodziny bądź kontaktu z innym dorosłym;
- ♦ próbuje powiedzieć o zdarzeniu niebezpośrednio (np. wspomina, że ktoś chciał, żeby dochowało tajemnicy);
- ♦ opisuje zachowania dorosłego wskazujące na to, że ta osoba próbowała je uwieść;
- ♦ jest przygnębione i wycofane, ma problemy ze snem;
- ♦ skarży się na dolegliwości fizyczne, które nie mają medycznego potwierdzenia;
- ♦ przejawia dolegliwości mogące wskazywać na wykorzystywanie, np. ból w okolicach genitaliów czy odbytu;
- ♦ nagle zaczyna mieć problemy związane ze szkołą – nie chce do niej chodzić, ma trudności z koncentracją uwagi czy nauką;
- ♦ staje się agresywny;
- ♦ przejawia nietypowe zachowania seksualne (np. publiczna masturbacja czy wypowiadanie się o seksie w dziwny sposób, inaczej niż do tej pory, wykazywanie wiedzy seksualnej nieadekwatnej do wieku).

(por. <http://www.zlydotyk.pl/objawy-wsd>)

Slajd 4

Etapy relacji dziecka ze sprawcą

Wykorzystywanie seksualne odbywa się w relacji pomiędzy dzieckiem a osobą sprawującą nad nim opiekę i powiązaną z nim rodzinie. Ofiara jest więc zależna od sprawcy. W związku z tym relacja rodzinna staje się jednocześnie relacją krzywdzącą dla dziecka. Osiąga ona kolejne etapy, z których ostatnim jest ujawnienie.

Najpierw dziecko **wchodzi w relację ze sprawcą**, bardzo często wabione atrakcyjną formą spędzania czasu, wykazaniem przez niego troski, zrozumienia i sugestią sprawowania dobrej opieki. Kiedy zaczyna się orientować, że relacja ta stała się dla niego krzywdząca i nie może jej przerwać, pod wpływem silnego lęku **zaczyna się przystosowywać**, tzn. współpracować ze sprawcą. W praktyce oznacza to, że mimo niechęci dziecko zgadza się na krzywdzące zachowania i, jeśli trzeba, bierze w nich udział. Jednocześnie przeżywa **wewnętrzny konflikt** związany z chęcią uwolnienia się z tej relacji, ale nie potrafi tego zrobić. Konflikt ten z biegiem czasu nasila się, angażując coraz więcej emocji, myśli i energii dziecka. Kiedy nie jest ono już w stanie poradzić sobie z zaistniałą sytuacją, **zmierza do ujawnienia albo wycofania się z relacji ze sprawcą** (druga możliwość ma miejsce na przykład wtedy, gdy dziecko idzie do nowej szkoły i zamieszkuje poza domem).

Slajd 5

Sytuacja psychologiczna dziecka wykorzystywanego seksualnie

♦ Wie, że dzieje się coś złego

Jednym z fundamentów prawidłowego rozwoju emocjonalnego i społecznego młodego człowieka jest zaufanie do najbliższych. Żadne dziecko nie zakłada, że dorosły, który sprawuje nad nim opiekę i troszczy się o nie, będzie chciał wyrządzić mu jakąkolwiek krzywdę. Doświadczenie tego, że opiekun doprowadza do zachowań krępujących, zawstydzających, obrzydzających i w różnych innych formach narusza jego sferę osobistą, intymną, powoduje cierpienie psychiczne, a czasem także fizyczne – wzbudza w nim myśli, że dzieje się coś niedobrego. Małe dzieci mogą nie potrafić nazwać swoich przeżyć, jednak czują i wiedzą, że to, czego doznają, jest czymś złym. Starsze mają często świadomość, że inne dzieci nie spotykają się z tego typu zachowaniami i że taka relacja z kimś bliskim nie jest właściwa. Nierzadko na skutek edukacji i dość dużej świadomości

dzieci te wiedzą, że są wykorzystywane seksualnie i umieją prawidłowo zdefiniować swoje doświadczenia.

- ♦ **Utrzymuje w tajemnicy przed pozostałymi domownikami krzywdzącą relację ze sprawcą**

Do momentu ujawnienia dziecko dźwiga ciężar emocjonalny swojej sytuacji, nie mając nikogo, komu mogłoby powiedzieć o tym, co przeżywa i czego doświadcza.

Slajd 6

Sytuacja psychologiczna dziecka wykorzystywanego seksualnie. Uwikłanie

Uwikłanie dziecka przez sprawcę przyjmuje różne formy

- ♦ **Zniekształcenia myślowe**

Sprawca, będąc świadomym, że jego postępowanie wobec dziecka jest złe i karalne, stara się zrobić wszystko, aby nie doszło do ujawnienia. Często próbuje zniekształcić myślenie dziecka, szczególnie małego, poprzez nazywanie dobrym i prawidłowym tego, co robi. Na przykład dorosły dotyka miejsc intymnych dziecka, mówiąc mu, że jeśli kogoś się kocha, to w taki sposób okazuje się swoją miłość. Inny przykład – sprawca mówi: „Pomagamy sobie wzajemnie, ja kocham ciebie, a ty mnie, więc w tym, co robimy, nie ma nic złego”.

- ♦ **Tajemnica**

Chcąc utrzymać kontrolę nad dzieckiem, sprawca wymusza na nim obietnicę dochowania tajemnicy. Typowe zachowanie to przedstawienie wydarzeń związanych z wykorzystywaniem jako czegoś, o czym będą wiedzieli tylko on i dziecko. Zdarza się tak szczególnie często, jeśli jest ono małe i jeszcze nie rozumie położenia, w jakim się znalazło. Małe dzieci bardzo lubią różne tajemnice, więc łatwo się na nie zgadzają, nie mając świadomości, że staną się zakładnikami tej sytuacji. Im starsze dziecko, tym trudniej zawiązać z nim taki fałszywy, krzywdzący sojusz. Jednakże sprawca nawet z nastolatkiem potrafi zbudować tajemnicę. Staje się to szczególnie łatwe, jeśli dziecko ma problemy w relacji z drugim rodzicem albo jest bardzo wycofane społecznie, co powoduje, że pozostaje osamotnione i nie czuje żadnego wsparcia. Wystarczy, że sprawca okaże mu zrozumienie, poświęci czas – czego nikt inny nie robi. Wtedy dziecko może wpaść w pułapkę, z której trudno mu będzie potem wyjść.

Dzieje się tak, ponieważ dla osób zaniedbywanych emocjonalnie doświadczenie czyjeś opieki i troski jest na tyle deficytowe, że nawet bycie wykorzystywanym seksualnie wydaje im się mniejszym złem.

♦ **Zastraszanie**

Inne typowe zachowanie osoby dopuszczającej się wykorzystania seksualnego to zastraszanie swojej ofiary. Dziecko wychowywane jest w szacunku do dorosłych. Sprawca wykorzystuje ten fakt, aby zniechęcić je do ewentualnego ujawnienia. Wzbudza więc w nim strach, mówiąc na przykład: „Jak powiesz o tym komuś, to i tak nikt ci nie uwierzy. Będą się tylko z ciebie śmiać. Pamiętasz, jak śmiali się, kiedy przewróciłeś się na korytarzu?”. Dziecko oczywiście pamięta tamto doświadczenie i nie chciałoby ponownie stać się pośmiewiskiem. W związku z tym pojawia się lęk, żeby w przyszłości już nigdy nie dochodziło do takich sytuacji. Inny przykład: „Jeśli powiesz o tym komuś, to mama będzie bardzo zdenerwowana, tak samo jak wtedy, kiedy stłukłeś ten pamiątkowy wazon, pamiętasz?” albo: „Nie mów o tym nikomu, bo kurator umieści cię w domu dziecka. Ostatnio powiedział, że jeśli nasza sytuacja się nie poprawi, to może tak się stać. Ja bym tego nie chciał, staram się, ale teraz wszystko w twoich rękach”.

♦ **Manipulowanie uczuciami**

Kolejną kategorią wikłania dziecka przez sprawcę jest manipulowanie jego uczuciami. Wykorzystujący mówi np.: „Gdybyś powiedział o tym mamie, to byłaby bardzo smutna, zrobiłbyś jej przykrość”, albo: „Ostatnio nie czuję, że ty naprawdę mnie kochasz, nie wiem dlaczego, chyba za mało się starasz. Jeśli naprawdę mnie kochasz, to nigdy o tym nikomu nie powiesz, prawda?”. Należy więc rozumieć, że ujawnienie przez dziecko faktu wykorzystywania seksualnego jest wyrazem dużej odwagi, a nawet determinacji. Podstawowy cel, dla którego decyduje się na ten krok, to zatrzymanie przemocy. Głównym zaś powodem ujawnienia jest wyczerpanie się zasobów osobistych, które mobilizowały jego aparat psychiczny do radzenia sobie z tą sytuacją i jej dotychczasowymi konsekwencjami. Dziecko nie ma już siły dłużej utrzymywać w tajemnicy tego, co dzieje się pomiędzy nim a sprawcą. Nie widzi innego wyjścia, jak tylko szukać pomocy na zewnątrz.

Slajd 7

Sprawca

Osoba wykorzystująca seksualnie dziecko najczęściej wywodzi się z kręgu jego bliskich. Aż 80% dzieci molestowanych seksualnie zna sprawcę (<http://www.zlydotyk.pl/sprawcy>). Jeśli jest nim osoba dorosła, wtedy zawsze dochodzi do złamania przepisów prawa. Sprawcą bywa także inne dziecko bądź nastolatek. Wówczas sytuacja jest niejednoznaczna, ponieważ zachowanie seksualne może wynikać z rozwoju jego seksualności albo przybierać formę zabawy seksualnej zawierającej się w normie rozwojowej – i wtedy niekoniecznie mamy do czynienia z wykorzystywaniem seksualnym. Zawsze natomiast niezbędna pozostaje pogłębiona diagnoza, ponieważ, jak wskazuje definicja WHO, sprawcą wykorzystywania seksualnego może być także osoba niepełnoletnia.

Mając na uwadze konieczność rozumienia sytuacji psychologicznej dziecka, które doznaje wykorzystywania seksualnego w środowisku rodzinnym ze strony osoby dorosłej, należy przyrzeć się specyfice funkcjonowania jego rodziców czy opiekunów. Dla uproszczenia odbioru niniejszego materiału używane będą określenia „rodzic”, „rodzice”, pamiętajmy jednak, że częstą konfiguracją rodzinną, w jakiej wychowują się dzieci, jest: rodzic i opiekun – czyli najczęściej matka dziecka i jej partner, który mieszka z dzieckiem i pomaga jego matce w wychowywaniu go.

Według raportu *Dzieci się liczą 2017* (raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce przygotowany przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę – FDDS) zdecydowana większość sprawców wykorzystywania seksualnego to mężczyźni. Kobiety stanowią jedynie ok. 2% podejrzanych o kontakty seksualne z dzieckiem do 15 r. ż. i ok. 5% podejrzanych o rozpowszechnianie, produkcję i posiadanie pornografii dziecięcej.

Zachowania sprawcy wobec dziecka mogą być determinowane:

- ♦ **zaburzeniem preferencji seksualnych**, czyli pedofilią pod postacią parafilii;
Dla osoby mającej tego rodzaju zaburzenia jedynym lub preferowanym sposobem osiągania satysfakcji seksualnej jest kontakt z dziećmi w okresie przedpokwitaniowym lub wczesnej fazie pokwitania. W świetle powyższej definicji należy odróżnić pedofilię od czynów pedofilnych, których dokonywanie nie musi być przejawem właściwej pedofilii. Wbrew potocznemu

znaczeniu słowa „pedofil” osoba dopuszczająca się czynu pedofilnego nie musi być dotknięta pedofilią w znaczeniu medycznym.

- ♦ **niskim poczuciem wartości, defektami fizycznymi lub innymi problemami** sprawcy, który co prawda preferuje kontakty seksualne z dorosłymi partnerkami, lecz doświadcza w nich frustracji, dlatego dziecko staje się dla niego obiektem zastępczym;
- ♦ **utratą kontroli**, na przykład po zażyciu środków zmieniających świadomość;
Są to sytuacje, w których co do zasady sprawca – ojciec biologiczny, ojczym, partner matki – nie jest zainteresowany wzięciem odpowiedzialności za swoje zachowania względem dziecka. Stosuje mechanizmy obronne, aby utrzymać własny dobrostan psychiczny i odsunąć od siebie wszelkie podejrzenia. Jeśli trzeba, obciąża otoczenie zewnętrzne, najczęściej ofiarę tym, co się stało. Zaprzecza, że ujawniane zachowania w ogóle miały miejsce, albo – jeśli potwierdzi, że do jakichś nadużyć doszło – bagatelizuje ich skutki. W takiej sytuacji dziecko zdane jest w dużej mierze na pomoc i ochronę drugiego rodzica – niekrzywdzącego.

Slajd 8

Rodzic niekrzywdzący

Wystąpienie wykorzystywania seksualnego, a zwłaszcza jego ujawnienie, stanowi dla rodzica niekrzywdzącego bardzo trudną sytuację. Funkcjonuje przecież w związku emocjonalnym zarówno z dzieckiem, jak i swoim dorosłym partnerem życiowym. Z chwilą ujawnienia musi stanąć po jednej ze stron.

Jeśli rodzic niekrzywdzący uwierzy dziecku, prawdopodobnie ucierpi jego relacja z małżonkiem czy partnerem, który będzie czynił wyrzuty, że dziecko jest ważniejsze od niego, że oskarża się go o bycie pedofilem. Ta konfrontacja znacząco zachwieje związkiem, jednakże w takiej sytuacji istnieje duża szansa, że nastąpi zatrzymanie przemocy.

Jeśli rodzic niekrzywdzący nie uwierzy dziecku, wtedy jego relacja ze sprawcą nie pogorszy się, a w niektórych przypadkach nawet może się poprawić. Jednakże dziecko znajdzie się w traumatycznej sytuacji, polegającej na tym, że:

- ♦ zostanie samo z problemem – rodzic niekrzywdzący nie podejmie działań mających na celu powstrzymanie wykorzystywania, nie ochroni go ani nie udzieli mu pomocy;
- ♦ wzrośnie poczucie bezkarności sprawcy, a w konsekwencji pogorszy się jego relacja z dzieckiem. Często oznacza to, że osoba wykorzystywana stanie się kozłem ofiarnym całej sytuacji. Zarówno sprawca, jak i rodzzeństwo dziecka oraz dalsza rodzina, jeżeli jest poinformowana, będzie z dużym prawdopodobieństwem podawać w wątpliwość fakty, które ujawniła ofiara. Z biegiem czasu osoba krzywdząca, mając nadal kontakt z dzieckiem, może coraz dotkliwiej je wykorzystywać.

Slajd 9

Kiedy dochodzi do ujawnienia?

Każde ujawnienie przemocy wobec dziecka jest sytuacją złożoną, którą należy rozpatrywać na płaszczyźnie zarówno psychologicznej, jak i społecznej oraz prawnej. Termin „ujawnienie” oznacza przekazanie czegoś, o czym wie ofiara, do wiadomości innej osoby, np. pracownika szkoły, przedszkola lub innej placówki oświatowej. Można zadać sobie pytanie, dlaczego ofiara w ogóle ujawnia fakt bycia wykorzystywaną seksualnie. Aby na nie odpowiedzieć, potrzebne jest zrozumienie i analiza sytuacji psychologicznej, w jakiej znajduje się dziecko.

W jakich momentach dochodzi do ujawnienia wykorzystywania seksualnego?

Zawsze wybrany przez dziecko moment ujawnienia jest ważnym symptodem diagnostycznym, mówiącym dużo o relacji ze sprawcą oraz kondycji psychicznej ofiary.

Trzy najbardziej typowe sytuacje, w których dochodzi do ujawnienia to:

- ♦ **kryzys spowodowany coraz trudniejszymi do wytrzymania zachowaniami sprawcy;**

Z chwilą kiedy dziecko zorientuje się, że w relacji z dorosłym dzieje się coś złego, może podejmować próby wyjścia z niej, np. poprzez stawianie oporu albo unikanie kontaktu. Kiedy sprawca jest jednocześnie kimś bliskim ofierze, próby te najczęściej nie odnoszą skutku. Dziecko zaczyna wtedy odczuwać konflikt wewnętrzny. Pojawia się szereg nieprzyjemnych emocji, które z czasem mogą stać się dla ofiary zbyt trudne. Wówczas każde

kolejne zachowanie sprawcy, kolejna sytuacja wykorzystania lub jej przewidywanie stają się katalizatorem ujawnienia przemocy.

- ♦ **fizyczne oddalenie od sprawcy;**

Kiedy sprawca przebywa w bezpośrednim otoczeniu dziecka, ma możliwość kontrolowania jego reakcji emocjonalnych. Obserwuje je, przypomina o dochowaniu tajemnicy, wzbudza lęk, powodując, że ofiara czuje się bezradna i jest przekonana, że ta fizyczna obecność osoby krzywdzącej uniemożliwia ujawnienie. Jeśli dziecko nie pozostaje w stałym kontakcie ze sprawcą, nabiera odwagi, aby powiedzieć komuś o tym, czego doświadcza i co przeżywa. Przykładowe okoliczności sprzyjające ujawnieniu to wyjazd na kolonie, zmiana miejsca zamieszkania, np. w wyniku przeprowadzki po rozpadzie rodziny, czy też przebywanie w placówce opiekuńczo-wychowawczej.

- ♦ **ustanie przemocy;**

Czasami zdarza się, że wykorzystywanie seksualne ustaje, jednak dziecko nie ujawnia swoich doświadczeń. Zakończenie krzywdzenia może być spowodowane na przykład rozpadem związku sprawcy z matką dziecka, wskutek czego nie mieszkają już razem. Nie rozwiązuje to jednak problemu wykorzystywania seksualnego istniejącego w psychice ofiary. Pozostają wspomnienia, nieprzyjemne uczucia, uraz emocjonalny i inne konsekwencje, które powodują, że dziecko cały czas pamięta i często myśli o tym, co je spotkało, oraz ma potrzebę powierzenia komuś tej strasznej tajemnicy. Jeżeli staje się ona zbyt trudna do udźwignięcia, dziecko czuje się coraz gorzej, więc szuka osoby, której zaufa i będzie mogło ujawnić swoje przeżycia.

Slajd 10

Ujawnienie jako proces

Dziecko musi przejść wewnętrzny proces, by nabrać gotowości do ujawnienia. Kiedy ją osiągnie, często testuje osobę, której chce powiedzieć o swoich doświadczeniach, sprawdzając, czy mu uwierzy, czy potraktuje tę sprawę poważnie, czy będzie gotowa pomóc. W związku z tym ujawnienie należy rozumieć jako działanie wielu złożonych mechanizmów, które ma swoją specyfikę. Składają się na nią m.in. dynamika i kierunek, zmieniające się na przestrzeni czasu.

Aby doszło do ujawnienia, dziecko musi uzyskać wystarczającą gotowość do opowiedzenia o swoim problemie drugiemu człowiekowi. Musi pokonać lęk przed sprawcą, zmierzyć się z jego manipulacjami, być zdecydowane na poniesienie konsekwencji – w zależności od tego, jak zareaguje osoba, z którą zamierza rozmawiać – a przede wszystkim uznać nieodzowność ujawnienia. Kiedy jest gotowe, aby podzielić się swymi przeżyciami, zaczyna o nich opowiadać. Zwykle ujawnia najpierw tylko część całości, na którą składają się: konkretne zdarzenia o charakterze wykorzystywania seksualnego, emocje, jakie odczuwa teraz i odczuwało wcześniej, myśli, jakie ma w związku z doświadczeniem wykorzystywania, obawy na przyszłość. Dzieje się tak m.in. dlatego, że dziecko sprawdza, czy osoba, którą wybrało, zareaguje w oczekiwany przez nie sposób, nie spowoduje powtórnego zranienia – czy mu uwierzy i czy będzie w stanie pomóc.

Jedną z form, która pozwala dziecku przetestować reakcję osoby wybranej do ujawnienia jest opowieść o tym, że ktoś inny – np. koleżanka, której osoba odbierająca ujawnienie nie zna – doświadcza czy doświadczyła wykorzystywania seksualnego. Tak naprawdę zaś relacjonuje swoją historię. Z tego samego powodu ofiara może wskazywać osobę sprawcy inną niż występuje w rzeczywistości. Najczęściej jest to ktoś z dalszego otoczenia (np. osoba nieznajoma czy z sąsiedztwa), chroniąc w ten sposób prawdziwego sprawcę, który należy do rodziny z bliskiego kręgu. W najtrudniejszej sytuacji jest dziecko, które doznaje krzywdzenia ze strony jednego rodzica przy jednoczesnym braku wsparcia i pomocy drugiego – tego, który wprawdzie nie wykorzystuje go seksualnie, ale je na przykład zaniedbuje albo krzywdzi emocjonalnie. Najczęściej ujawnia ono tylko fakt krzywdzenia przez rodzica wykorzystującego je seksualnie, nie mówiąc nic o zachowaniach drugiego.

Slajd 11

Jak rozmawiać z dzieckiem o wykorzystywaniu seksualnym?

Ujawnienie przez dziecko doświadczeń wykorzystywania seksualnego jest dla profesjonalistów czymś zaskakującym, nieplanowanym, następuje pośród innych codziennych zajęć. Wpływ na stan psychiczny zarówno dziecka, jak i osoby dorosłej ma fakt, że temat rozmowy ze swej natury pozostaje trudny zarówno emocjonalnie, jak i poznawczo.

Dziecko decyduje się powierzyć komuś swoją bardzo skomplikowaną historię, tajemnicę, stopniowo pokonując lęk przed ujawnieniem. Zbliża się

w ten sposób do osiągnięcia gotowości do rozmowy z kimś dorosłym o tym, co dzieje się w jego życiu. Często w momencie ujawniania wie, że to, czego doświadcza, nie jest udziałem innych dzieci. Wywołuje to poczucie wstydu, skrępowania, czasem zażenowania. Ofiara konfrontuje sytuację rówieśników z całym spektrum własnych bardzo nieprzyjemnych emocji. Aby powiedzieć komuś o swoich przeżyciach, szuka osoby, której może zaufać, która wydaje się odpowiednia do powierzenia jej tak trudnej sprawy i pomocna. Jeśli kogoś takiego w bliskim otoczeniu nie znajduje, najczęściej nie decyduje się na ujawnienie.

Jeśli zaś zdecyduje się na ujawnienie, włącza wybranego przez siebie dorosłego we własne życie, nie uprzedzając go i nie pytając o gotowość. Stawia go tym samym w niekomfortowej sytuacji. Rozmowa dotyczy poważnego tematu. Podczas ujawniania tajemnicy wykorzystywania seksualnego dziecko skupia się na własnym stanie emocjonalnym (robi to często pod wpływem impulsu będącego następstwem odczuwanych emocji) i na potrzebie otrzymania pomocy od dorosłych.

Jeśli prośba o rozmowę zaskoczy profesjonalistę i nie będzie mógł w danym momencie poświęcić dziecku uwagi ze względu na pilne obowiązki zawodowe, powinien umówić się na nią w innym, ale konkretnym terminie. Najlepiej zaplanować tę rozmowę jeszcze tego samego dnia, jak najszybciej, w pierwszej wolnej chwili.

Należy zastanowić się, jakie warunki powinien zapewnić profesjonalista do przeprowadzenia rozmowy. Warto znaleźć w miejscu pracy takie pomieszczenie, w którym może pozostać z dzieckiem sam i zamknąć drzwi.

Profesjonalista ma świadomość, że wykorzystywanie seksualne dzieci jest zabronione przez polskie prawo. Wie także, że stając się powiernikiem, będzie musiał podjąć interwencję. Ważne, by skupił się na tym, **co konkretnie mówi dziecko**, nie starając się weryfikować, czy fakty, o których słyszy, powinien uznać za przestępstwo, czy nie. Niekiedy profesjonalści zadają pytania dodatkowe, ułatwiające im potwierdzenie wiarygodności relacji, odstępując jednocześnie od wysłuchania wszystkiego, co dziecko ma do powiedzenia. Tymczasem należy pamiętać, że **ocena, czy doszło do przestępstwa, czy też nie, należy tylko do sądu**.

Każdy pracownik oświaty, podobnie jak pracownicy innych instytucji i służb opiekujących się dziećmi, ma obowiązek podjęcia działań chroniących je

przed przemocą, nawet jeśli jej występowanie nie zostało jeszcze potwierdzone. **Ochrona dziecka to główny cel wszystkich działań profesjonalisty.** W trakcie ujawnienia ofiara przekazuje różne informacje, które staną się podstawą do podjęcia przez instytucję oświatową kolejnych kroków, o czym zdecyduje dyrekcja wraz z zespołem doświadczonych pedagogów. Jednak nie jest to moment stosowny, by dochodzić prawdy, wyrażać wątpliwości, sprawdzać czy niedowierzać dziecku. Ważne jest, aby **usłyszeć i przyjąć do wiadomości wszystko, co dziecko ma do powiedzenia.**

Innym aspektem sytuacji ujawnienia jest mówienie przez dziecko o nieprzyjemnych, trudnych i nieakceptowanych społecznie zachowaniach. Najczęściej wypowiedzi ofiary towarzyszą wtedy silne emocje, np. smutek, wstyd, skrępowanie, bezradność – powodujące płacz. Pracownik oświaty, jeśli jest osobą empatyczną, współodczuwa stan emocjonalny dziecka. W konsekwencji może poczuć silną, natychmiastową chęć pomocy ujawniającemu albo złość na sprawcę lub drugiego rodzica, który nie ochronił go przed wykorzystaniem. Czasem profesjonalście towarzyszy bezradność.

Ważna wydaje się także świadomość każdego profesjonalisty dotycząca jego własnego stosunku do przemocy seksualnej. Postawa jednoznacznie potępiająca tego rodzaju zachowania dorosłych wobec dzieci oznacza z reguły szybsze podejmowanie działań adekwatnych do danej sytuacji. Gdy profesjonalista ma różne dylematy i wątpliwości, czy doświadczenia zgłaszane przez dziecko mieszczą się w definicji wykorzystywania seksualnego, reaguje wolniej i mniej zdecydowanie. W tej sytuacji dziecko często orientuje się, że postawa dorosłego nie jest jednoznaczna, co obniża jego poczucie bezpieczeństwa i poziom zaufania do rozmówcy.

Niezależnie od osobistej postawy pracownika oświaty wobec wykorzystywania seksualnego dzieci, warto przyglądać się temu zjawisku oraz analizować towarzyszące mu emocje po to, by nie przesłoniły obrazu sytuacji i nie wpłynęły na profesjonalne działania specjalistów wynikające ze zobowiązań prawnych związanych z wykonywanym przez nich zawodem.

Rozmowa na temat seksualności, podczas której najczęściej następuje ujawnienie wykorzystywania seksualnego, pozostaje dla wielu osób wstydliva i krępująca. Dorośli nie potrafią dobrać właściwych słów, by zmierzyć się z problemem. Nieczęsto rozmawiają z dziećmi o zachowaniach seksualnych, intymności i intymnych częściach ciała. Bywa nawet, że relacja ofiary

nadużycia zawiera opisy wzbudzające u słuchającego obrzydzenie, dezaprobatę moralną, sprzeciw i wiele innych reakcji.

Rozmowa z dzieckiem podstawą do oceny sytuacji zagrożenia jego bezpieczeństwa

Ujawnienie rozpoczyna proces podejmowania przez profesjonalistów decyzji dotyczących kolejnych działań, które zmierzają do ochrony danego dziecka przed wykorzystywaniem seksualnym. W tym opracowaniu wzięta jest pod uwagę sytuacja, gdy ofiara z własnej inicjatywy w trakcie rozmowy relacjonuje swoje doświadczenia pracownikowi oświaty. Może jednak zaistnieć także sytuacja, w której dobrze przygotowani zawodowo profesjonalści zaniepokojeni stanem, zachowaniem dziecka sami podejmą kroki w celu wyjaśnienia, co jest tego przyczyną. Taki wariant jest jeszcze trudniejszy emocjonalnie dla dziecka, gdyż bywa ono niegotowe na ujawnienie. Jeśli pracownik oświaty ma doświadczenie i został przeszkolony w kwestii ujawniania, rozmawia z dzieckiem, wspierając się np. specjalistyczną konsultacją. Często takiego zadania podejmują się pedagodzy lub psycholodzy szkolni. Można także po odbyciu rozmowy z rodzicem niekrzywdzącym skierować dziecko na konsultację do specjalistów w tym zakresie.

Slajd 12

Jak rozmawiać z dzieckiem o wykorzystywaniu seksualnym? Przebieg rozmowy

Dobrze jest zacząć rozmowę od zachęty do mówienia wyrażonej w formie pytania: „w czym ci mogę pomóc?”. Dziecko z reguły potrzebuje chwili do namysłu, szuka stosownych słów, by określić swój problem, opisać wydarzenia. Przekazuje informację częściowo, nie udziela odpowiedzi na pytanie, lecz opowiada o zachowaniu osoby dorosłej, które mu się nie podobało, zaniepokoiło je, którego się bało, które krępowało je. Może to być relacja dość chaotyczna i początkowo trudna do zrozumienia. Należy jednak pozwolić, by dziecko opowiadało własnymi słowami i pamiętać, że ujawnieniu sytuacji przemocy towarzyszy ogromne napięcie.

Bywa, że dziecko pyta profesjonalistę, jak ocenia on zachowanie sprawcy, ponieważ potrzebuje akceptacji dla ujawnienia, sprawdza też otwartość pracownika oświaty na zajęcie się jego problemem. Powinno wówczas odczuć zainteresowanie specjalisty udzieleniem mu pomocy.

Slajd 13

Jak rozmawiać z dzieckiem o wykorzystywaniu seksualnym? Swoboda wyrażania myśli i odczuć

Zachęcenie dziecka do otwartości, wyrażania myśli i odczuć w sposób swobodny – to najlepsza profesjonalna wskazówka, jaką autorki tekstu chciałyby przekazać czytelnikom niniejszej publikacji.

Dziecko powinno dostać od dorosłego informację, że może opowiedzieć o tym, co się działo czy dzieje, o swoich odczuciach i oczekiwaniach, w wybranej przez siebie formie. Nie może być zmuszane do określonego sposobu mówienia lub relacjonowania wydarzeń we właściwej kolejności. Należy zachęcać dziecko do nieskrępowanego (oceną dziecka ani dorosłego) opowiedzenia o tym, czym chce się podzielić. Ani forma, ani słownictwo nie są najistotniejsze. Aby ułatwić dziecku ujawnienie wykorzystywania seksualnego, nie wolno go poprawiać, okazywać zdziwienia czy przerażenia tym, o czym mówi.

Czasem relacja ofiary zawiera opisy zachowań sprawcy wzbudzające obrzydzenie, dezaprobatę moralną, sprzeciw i wiele innych reakcji. Dziecko używa określeń w odczuciu dorosłego nieadekwatnych do sytuacji, dziwacznych lub wulgarnych – pochodzących od osoby krzywdzącej lub wymyślonych przez nie samo. Niekiedy stosuje słowa, które po pierwsze – mogą się okazać dla słuchającego niezrozumiałe, nieznanne, ponieważ są swoiste wyłącznie dla konkretnej rodziny, a po drugie – mogą być wulgaryzmami, których profesjonalści na co dzień nie używają.

Rozmowę może dodatkowo utrudniać wiek pokrzywdzonego. Małe dziecko ma niewielką świadomość swojego ciała, czynności fizjologicznych o charakterze seksualnym i odbioru jego wypowiedzi na ten temat. Nie potrafi mówić ani o seksualności dziecięcej, ani tym bardziej osób dorosłych, nazywać czynności seksualnych i intymnych okolic ciała. Może się także zdarzyć, że sprawca przekazał dziecku takie informacje, które zgodnie z normą rozwojową nie powinny jeszcze znaleźć odzwierciedlenia w jego słowniku ani zasobach wiedzy.

Slajd 14

Jak rozmawiać z dzieckiem o wykorzystywaniu seksualnym? Postawa profesjonalisty

Należy pamiętać, że wypowiedź dziecka (oraz związane z nią odczucia odbiorcy ujawnienia) są następstwem wykorzystania seksualnego, czyli włączenia go w aktywność seksualną przez osobę dorosłą, a nie efektem braku wychowania czy świadomej chęci udziału w sytuacji wykorzystywania. Wysłuchanie relacji wymaga od profesjonalisty uważności, otwartości i opanowania własnych emocji.

Dzieci nie wiedzą, że dorośli w sytuacji ujawnienia są odpowiedzialni za zapewnienie im bezpieczeństwa. Nie mają też świadomości, co powinno się zdarzyć w konsekwencji wyjścia na jaw faktów dotyczących wykorzystywania. Prawdopodobnie rozmowa na ten temat – ujawnienie – to pierwszy moment, w którym dziecko używa określeń opisujących zachowania sprawcy i swoje odczucia. Zadaniem profesjonalisty jest wysłuchanie ofiary, pomoc w określeniu, co się wydarzyło, i zaplanowanie dalszych działań.

Ujawniając traumatyczne przeżycia, dzieci często zmuszone są do opisu sytuacji, używając słów, których wcześniej nigdy nie stosowały, i mają z tym duży problem. Jeśli ofiara mówi o zachowaniu sprawcy „dotknął” lub „kazał dotknąć”, „pogłaskał” lub „kazał pogłaskać” miejsca intymne, profesjonalista nie od razu się domyśla, że relacjonuje coś niewłaściwego – przecież wiele osób dorosłych dotyka dzieci i głaszcze je. Dlatego ujawniający próbują używać określeń im znanych, nadając wypowiedzi nieco inny kontekst, np. „dotykał mnie tam, gdzie nie chciałam”, „kazał mi się przytulić i to było obłeśne”. Samemu pokrzywdzonemu zajmuje trochę czasu rozpoznanie, dlaczego opisywany kontakt czy dotyk był krępujący, onieśmielający, niestosowny, nieadekwatny. Opisuując wykorzystywanie, dzieci trudzą się nazywaniem intymnych części ciała czy czynności fizjologicznych, które miały miejsce. Zwykle znają tylko określenia używane przez opiekunów – często infantylne, dziecięce – lub przez sprawcę – a te bywają wulgarne. Krępują się używać tych słów i obawiają krytyki ze strony rozmówcy.

Trudne dla dziecka jest także określenie swojego stanu emocjonalnego w chwili nadużycia i przekonanie siebie, że powiedzenie o tym komuś dorosłemu zapewni mu pomoc. Dlatego należy je zachęcić do swobodnej wypowiedzi i dać mu na nią czas. Opisuując wydarzenia, dziecko potrzebuje też naszej akceptacji dla faktu, że ujawniło wykorzystywanie seksualne

oraz wyraźnego komunikatu, że zachowania osoby dorosłej wobec niego profesjonalista uznaje za niewłaściwe. Na ten aspekt jest bowiem niezwykle wyczulone.

Należy dbać, aby dziecko nie czuło się winne z powodu ujawnienia. Zdarza się, że słuchający nieświadomie odnosi się w nieodpowiedni sposób do tematu winy i odpowiedzialności sprawcy – mówiąc np.: „co w tym złego, że tata cię przytula, przecież to znaczy, że cię kocha”. Pokrzywdzony może wówczas wrócić do obwiniania siebie za nadużycie i wycofać się z dalszego ujawniania. Należy dziecku powiedzieć: „to ważne, że mi to wyjawiałeś, ponieważ dzięki temu będę mógł ci pomóc”. Informacje przekazane przez ofiarę trzeba potraktować bardzo poważnie – mają przykuć uwagę słuchającego i spowodować, że zacznie myśleć o ewentualnej niestosowności zachowania sprawcy.

Wielu sprawców mówi dziecku, że ich zachowania są właściwe, a odczucia ofiary – nieadekwatne do sytuacji. Niezwykle istotne jest zatem danie dziecku przez profesjonalistę prawa do własnych, indywidualnych ocen. Ponieważ niektórzy sprawcy straszą konsekwencjami za ujawnienie, dzieci nie mają odwagi, by powiedzieć osobom dorosłym o tym, że źle czują się w takim kontakcie.

Jak zaznaczono wcześniej, dzieci dorastające w rodzinie borykającej się z problemem nadużyć seksualnych, często są jednocześnie zaniedbywane emocjonalnie. Sprawca wykorzystuje tę sytuację, wchodząc z nimi w bliską relację, okazując im troskę i zainteresowanie. Dziecko spragnione takich doznań nie chce pozbyć się tego rodzaju kontaktu – dlatego w sytuacji ujawnienia czujnie przygląda się reakcji pracownika oświaty. Analizuje, czy jego działania nie pozbawią go tej dobrej części relacji ze sprawcą (będącym często jednocześnie rodzicem lub opiekunem). Jeśli dziecko ma słabą więź z rodzicem niekrzywdzącym, a silną ze sprawcą, ujawniając wykorzystanie, bardzo broni sprawcy i ma trudność z przyjęciem do wiadomości, że jest krzywdzone przez kogoś mu bliskiego. Interwencja w takiej sytuacji musi być szczególnie delikatna – profesjonalista powinien odstąpić od oceny osoby sprawcy, a oceniać jedynie jego zachowania. Niektóre dzieci zgadzają się na interwencję, widząc w niej szansę na likwidację zachowań o charakterze seksualnym i jednocześnie mając nadzieję, że sprawca pozostanie z nimi w bliskim kontakcie emocjonalnym.

Dzieci przyzwyczajone, że od jakiegoś czasu pozostają w relacji o charakterze seksualnym ze sprawcą, w pewnym momencie swojego dorastania zaczynają czuć się współwinnę. Istotne zatem, by rozmowa nie zawierała pouczeń, np.: „wiesz, że nie wolno mówić źle o rodzicach”, czy straszenia konsekwencjami ujawnienia, np.: „teraz, gdy już wiem, co się dzieje w twoim domu, tą sprawą zajmie się sąd”. Dzieci mogą bowiem odebrać takie komunikaty jako zapowiadające zagrożenie także dla nich. Do wszelkich działań o charakterze interwencji prawnej trzeba dziecko przygotować, pamiętając o jego dużej wrażliwości związanej z poczuciem winy za przekazanie informacji.

Pytania do dziecka

Pytania zadawane dziecku podczas rozmowy muszą być jak najbardziej ogólne i zachęcać do ujawnienia. Nie powinny zawierać w sobie oceny ani stwarzać atmosfery przesłuchania. Ważne pytania to np.: „mógłbyś powiedzieć więcej o tej sytuacji?”, „co się wtedy wydarzyło?”, „kto był wtedy w domu?”, „kto wie o tej sytuacji?”, „czy chciałbyś mi coś jeszcze powiedzieć?”. Trzeba unikać sformułowań podważających wiarygodność wypowiedzi dziecka typu: „ale naprawdę to się wydarzyło?”, „czy jesteś pewna, że tak do ciebie powiedział?”, „może ci się wydawało?”.

Czasem profesjonalistów od osób, które doświadczyły wykorzystywania seksualnego, dzieli przepaść. Pracownicy oświaty mogą mieć kłopot z wyobrażeniem sobie, że znany opiekun dopuszcza się nadużycia. Natomiast wykorzystywanemu dziecku trudno wyobrazić sobie, jak inaczej mógłby wyglądać kontakt ze sprawcą (zwłaszcza jeśli jest to relacja o charakterze stałym), jak z nim rozmawiać, jak pozostawać z nim w bliskości pozbawionej elementów o treści seksualnej. Kolejne zadanie odbierającego ujawnienie – to pomóc ofierze znów zaufać dorosłym.

Każde z pytań profesjonalisty powinno mieć jasno określony cel i służyć bezpieczeństwu dziecka. Pytania, które podają w wątpliwość treści ujawnione przez dziecko, mogą być przez nie odebrane jako zarzut i spowodować wycofanie się z proszenia o pomoc. Ponadto nie są do niczego potrzebne – pracownik oświaty nie ma obowiązku sprawdzać, czy relacja jest prawdziwa. Na późniejszym etapie interwencji stosowne instytucje zostają zawiadomione o tym, co dziecko ujawniło, a ustalaniem wiarygodności zajmuje się biegły powołany przez sąd.

Slajd 15

Ocena ujawnionych treści. Zebranie informacji

Wielu profesjonalistów mówi o tym, że dużą trudność podczas rozmowy ujawniającej stanowi fakt, że muszą oni ustosunkować się do zachowań sprawcy, opisywanych przez dziecko. Powinni dać sobie na to czas i nie reagować pochopnie, pod wpływem emocji – przemyśleć sytuację, skonsultować i upewnić się co do oceny zdarzeń. Najistotniejsze jest, aby dziecko do momentu podjęcia przez profesjonalistę działań – przeprowadzenia przez niego konsultacji i dokonania adekwatnej oceny – pozostało bezpieczne, tzn. nie znalazło się pod bezpośrednią i jedyną opieką osoby wykorzystującej je seksualnie oraz by nie miała ona szansy na powtórzenie krzywdzącego zachowania. Jeśli sprawca dowie się o ujawnieniu, może z obawy przed konsekwencjami prawnymi wywierać na dziecko presję, zastraszać je – wpędzić w poczucie winy i spowodować destabilizację jego stanu psychicznego.

Opiekun prawny niekrzywdzący dziecka, z którym chce współpracować profesjonalista, aby uzyskać pewność dotyczącą ochrony ofiary przed zachowaniami seksualnymi i odwetowymi ze strony sprawcy, powinien być poinformowany o ujawnieniu wykorzystywania seksualnego bezpośrednio po tym fakcie. Należy pamiętać, że być może dziecko już próbowało powiedzieć temu opiekunowi o swoich doświadczeniach, ale z powodu skomplikowanej sytuacji rodzinnej, np. zależności od sprawcy, osoba ta odsuwała od siebie przyjęcie informacji o zagrożeniu jego bezpieczeństwa. Zatem będzie ona minimalizować ich znaczenie, bagatelizować fakty, przypisywać dziecku wybujałą fantazję, kłamstwo, próbę zemsty czy wymuszenie korzyści.

Dzieci wykorzystywane seksualnie znajdują się w szczególnym położeniu. Często ich sytuacja rodzinna jest trudna sama w sobie. W rodzinach, w których występuje konflikt pomiędzy małżonkami, czy rozbitych, w trakcie ich rekonstruowania podejmuje się dużo starań o to, by kolejny związek się udał, co przyćmiewa jasność widzenia sytuacji dziecka. Uwadze opiekuna umyka zagrożenie jego bezpieczeństwa i przeżywane przez nie trudności. Rodzic skoncentrowany na ułożeniu sobie stosunków z partnerem może bagatelizować odczucia dziecka związane z wykorzystywaniem i przypisywać je niemożności pogodzenia się przez nie z obecnością nowego partnera lub partnerki, mających teraz zajmować bardzo ważne miejsce w rodzinie.

Czasem występuje jeszcze inny kontekst – zanim dojdzie do wykorzystywania seksualnego, sprawca wpływa na rozkład sił w rodzinie. Zwraca uwagę dorosłych na dziwne, niewłaściwe reakcje dziecka i generuje sytuacje, w których niegrzeczne zachowania podyktowane jego trudnościami sprawiają, iż dorośli przestają mu wierzyć. W ten sposób inicjuje skuteczne odizolowanie dziecka od dorosłych, a wszystko, co dzieje się później, wydaje się potwierdzać słuszność ich postawy.

Najważniejszym zadaniem profesjonalisty w sytuacji ujawnienia jest zebranie podczas rozmowy z dzieckiem informacji – bez zastanawiania się, czy mówi ono prawdę, czy nie. Należy wsłuchać się w jego relację, odczucia i oczekiwania, poznać kontekst sytuacyjny i dopiero potem podjąć decyzję, zestawiając zebrane dane z definicją wykorzystywania seksualnego dziecka. Trzeba oprzeć się na wiedzy, że każde zachowanie seksualne dorosłego wobec osoby poniżej 15. roku życia jest przestępstwem, niezależnie od kontekstu i zachowania dziecka. Ustalanie winy i ewentualną obronę sprawcy przemocy trzeba zostawić innym specjalistom.

Reakcją na ujawnienie wykorzystywania seksualnego dziecka powinna być wieloaspektowa ocena ujawnionych treści, dlatego zadanie profesjonalisty to tylko część pracy całego systemu pomocy. Rola przedstawiciela oświaty polega na zebraniu informacji od dziecka o tym, co się wydarzyło, czyli o zachowaniach sprawcy, miejscu, w którym wystąpiło zdarzenie, i podstawowych danych osoby, o której mówi ofiara.

Wykorzystywanie seksualne najczęściej nie jest jednorazowym aktem, ale procesem. W jego trakcie sprawca „przygotowuje” sytuację, w której odizolowuje dziecko, aby mogło dojść do nadużycia. Interweniując w celu ochrony dziecka, profesjonalista nie musi znać wszystkich zachowań osoby wykorzystującej seksualnie. Powinien wiedzieć, że dzieci najczęściej nie opisują wszystkich wydarzeń, bo po pierwsze jest ich dużo, a po drugie nie zawsze umieją wybrać spośród działań sprawcy tych, które są niezgodne z prawem. Część zdarzeń uznają za mniej poważne, ponieważ nie mają świadomości, które z nich noszą znamiona przestępstwa, a które prowadzą do jego popełnienia. Za mniej istotne dzieci uważają np. ich izolowanie, stwarzanie przez sprawcę potrzeby pozostawania z dzieckiem, zajęcie się jakąś jego trudnością. Niezmiernie rzadko występują sytuacje, w których każdy kontakt ze sprawcą ma charakter seksualny – z reguły jego pozytywne zachowania przeplatają się z niewłaściwymi.

Slajd 16

Ocena ujawnionych treści. Zapewnienie dziecku ochrony

Zarówno dziecko, profesjoniści, jak i opiekun dziecka mogą mieć wątpliwości co do jednoznacznej oceny sytuacji. Nie należy zatem szukać jednolitości zachowań sprawcy przemocy i od niej uzależniać podjęcie interwencji, ale spośród wskazywanych przez dziecko jako niewłaściwe, wybrać takie zachowania, które w ocenie profesjonalisty są z pewnością krzywdzące. Niektóre spośród nich okażą się działaniami o charakterze przestępstwa, inne zachowaniami niewłaściwymi. Wszystko zależy od tego, w którym momencie dziecko te fakty ujawni. Często powtarzające się zachowania o charakterze wykorzystywania seksualnego bywają bardziej drastyczne, początkowe mogą wydawać się mało znaczące.

Są sprawcy, którzy stosują agresję fizyczną, ale też i tacy, którzy nigdy się do niej nie posuną. Ich działania są charakterystyczne dla specyfiki zaburzenia, z jakim się borykają, a nie zależą wyłącznie od kontekstu zachowań dziecka i funkcjonowania jego rodziny.

Najważniejszym zadaniem profesjonalisty – mającym charakter zobowiązania – jest podjęcie działań zapewniających ofierze ochronę po ujawnieniu wykorzystywania seksualnego. Aby podjąć odpowiednie czynności, pracownik oświaty potrzebuje współpracy z rodzicem, który nie krzywdzi dziecka. Pamiętając o możliwości wystąpienia trudnej osobistej sytuacji opiekuna niekrzywdzącego, pozostającego często w jakiejś formie osobistej relacji ze sprawcą, warto podejść do rozmowy z nim w sposób profesjonalny, mając na względzie jego ewentualne zaskakujące reakcje. Jego zachowanie stanowi ważną informację – często sam opiekun także potrzebuje profesjonalnego wsparcia. Niektóre instytucje zajmują się kompleksowo tematem wykorzystywania seksualnego i oferują pomoc nie tylko dzieciom – ofiarom nadużyć, ale też konsultacje indywidualne i grupy wsparcia dla ich rodziców.

Slajd 17

Ocena ujawnionych treści. Zgłoszenie wykorzystywania seksualnego odpowiednim organom

Informacje zebrane od dziecka, dotyczące zachowań seksualnych osoby dorosłej wobec niego, a szczególnie te, które wpisują się w definicję

wykorzystywania seksualnego dzieci, pracownik oświaty powinien pilnie skonsultować z dyrektcją instytucji, w której pracuje. Należy wspólne podjąć decyzję, w jaki sposób i w jakim trybie sprawa zostanie przekazana odpowiednim organom.

Prawo nakłada na pracowników oświaty zobowiązanie do zgłaszania sytuacji wykorzystywania seksualnego dzieci, m.in. na mocy art. 240 znowelizowanego w 2017 r. *Kodeksu karnego*, ustalającego sankcję: „kto nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”.

Również *Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* zobowiązuje do zgłaszania każdego podejrzenia przemocy, a szczególnie wykorzystywania seksualnego dziecka (warto aktualizować swoją wiedzę na ten temat, np. korzystając ze strony www.niebieskalinia.pl).

Slajd 18

Elementy rozmowy z opiekunem niekrzywdzącym

Reakcje opiekunów niekrzywdzących na przekazaną im informację o ujawnieniu nadużycia bywają bardzo różne i zależą od:

- ♦ sytuacji rodzinnej;
- ♦ stopnia zależności opiekuna niekrzywdzącego od sprawcy, uwikłania go we współodpowiedzialność za przemoc wobec dziecka;
- ♦ cech osobowościowych samego rodzica i jakości wypełniania przez niego rodzicielskiej roli;
- ♦ wsparcia, jakie ma ze strony bliskich i od systemu.

Podczas rozmowy z opiekunem niekrzywdzącym należy:

- ♦ określić rolę pracowników oświaty w podejmowaniu interwencji, tj. poinformować, że są oni zobowiązani – prawnie i moralnie – by osobiście reagować na każdą informację o możliwości zagrożenia bezpieczeństwa dziecka;
- ♦ złożyć propozycję udzielenia przez profesjonalistów wsparcia podczas interwencji, a także zaoferować opiekunowi dziecka pomoc w nawiązaniu kontaktu ze specjalistami zajmującymi się tematyką wykorzystywania seksualnego.

Do czasu nawiązania kontaktu z innymi specjalistami i oddania rodziny pod ich opiekę oraz podjęcia działań przez prokuraturę i sąd, profesjonaliści – jako osoby, którym powierzono tak istotne w życiu rodziny informacje – powinni czuć się odpowiedzialni za bezpieczeństwo dziecka i adekwatne postępowanie opiekunów niekrzywdzących.

Slajd 19

Edukacja opiekuna niekrzywdzącego podczas rozmowy

W rozmowie z opiekunem niekrzywdzącym powinny zostać poruszone następujące kwestie:

- ♦ konsekwencje psychologiczne dla dziecka, które jest ofiarą nadużycia, oraz możliwości zminimalizowania traumy poprzez udzielenie mu specjalistycznej pomocy i zapewnienie ochrony ze strony dorosłych;
- ♦ charakterystyka działań sprawcy i możliwych form zastraszania, kontrolowania przez niego sytuacji oraz używania gróźb w celu zatrzymania interwencji;
- ♦ wina i odpowiedzialność sprawcy za nadużycie seksualne jako jedyne go winowajcy (warto podkreślić podczas rozmowy, że dziecko nie jest w żadnym stopniu winne ani odpowiedzialne);
- ♦ zaspokojenie potrzeb dziecka poprzez wsparcie go – przez rodzica i profesjonalistów – oraz ochronę i izolację od sprawcy, a jeśli nie ma takiej możliwości, to także poprzez interwencję sądu lub służb społecznych w celu zapewnienia bezpiecznego schronienia dziecku i rodzicowi niekrzywdzącemu.

Jeśli w rodzinie występują także inne przejawy przemocy ze strony sprawcy wobec pozostałych jej członków lub inny problem – warto zadbać o kontakt z odpowiednimi specjalistami, na przykład z zespołem interdyscyplinarnym, który działa w każdej gminie na terenie Polski i najczęściej ma swoją siedzibę w lokalnym ośrodku pomocy społecznej.

Slajd 20

Polityka wewnętrzna instytucji oświatowej dotycząca reagowania na podejrzenie wykorzystywania seksualnego dzieci. Dzieło wszystkich pracowników

Wielu pracowników oświaty mówi o potrzebie wcześniejszego specjalistycznego przygotowania się do ewentualnego ujawnienia przez dziecko wykorzystywania seksualnego. Z reguły jednak temat ten pojawia się wtedy, kiedy taka sytuacja już się zdarzy i odczuwalne są jej silne konsekwencje psychologiczne, których doświadcza cały zespół pracowników instytucji lub samotnie działający przedstawiciel kadry pedagogicznej. Bezradność, lęk towarzyszący wyborowi odpowiednich działań, wyczerpanie po podjęciu interwencji czy niepokój o jej skuteczność przynoszą refleksję: „Szkoda, że wcześniej nie wiedzieliśmy, jak to dobrze przeprowadzić!”

Dlatego warto, aby cały zespół instytucji oświatowej zaangażował się w tworzenie standardów reagowania na wykorzystywanie seksualne dzieci – w celu ich gruntownego przeanalizowania i efektywnego wdrażania przez wszystkich pracowników danego ośrodka.

Slajd 21

Polityka wewnętrzna instytucji oświatowej w zakresie reagowania na podejrzenie wykorzystywania seksualnego dzieci. Wiedza i umiejętności pracowników

Dzięki opracowaniu standardów i wdrożeniu wewnętrznej polityki reagowania na podejrzenie wykorzystywania seksualnego dzieci pracownicy instytucji oświatowej:

- ♦ posiadają wiedzę na temat zjawiska wykorzystywania seksualnego dzieci – zdają sobie sprawę, że ofiary mogą ujawnić im, jako osobom darzonym zaufaniem, tego typu doświadczenia;
- ♦ znają specyfikę zjawiska – mechanizmy funkcjonowania ofiar nadużyć, sprawców oraz skomplikowaną sytuację osób bliskich dziecku uwikłanych przez osobę krzywdzącą we współodpowiedzialność za przemoc;
- ♦ mają merytoryczne przygotowanie i chęci do wspierania dzieci i młodzieży w ich rozwoju, co oznacza także reagowanie na zagrożenie ich bezpieczeństwa oraz wspieranie bliskich opiekujących się pokrzywdzonymi w takiej sytuacji;

- ♦ znają zasady reagowania na podejrzenie wykorzystywania seksualnego dzieci, jak również zobowiązania prawne służb i instytucji oraz zasady interdyscyplinarności w uruchamianiu systemu reagowania na przemoc;
- ♦ określają swoje potrzeby edukacyjne, dążą do uzupełniania i aktualizowania wiedzy na temat zjawiska oraz włączają się w profesjonalny system pomocy dzieciom i młodzieży w sytuacji zagrożenia.

